

IRODALOM.

Magyar népoktatás 1540 előtt?

A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Az Oltványi-jutalommal kitüntetett pályamű. Irta dr. Békefi Remig, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1906. XXXVIII + 558 l.

I.

Aligha magamat lepett csak meg 1902-ben a M. Tud. Akadémia pályakérdése: *Adassék elő az elemi vagy népoktatás története Magyarországon 1540-ig.* Meglepő volt, hogy jóllehet nem volt tudomásunk széleskörű adatgyűjtésről, e nélkül mindjárt történetet kíván az Akadémia; hogy a kérdés nem közoktatásról, hanem csak az elemi oktatásról szólt, sőt egyenesen azonosította az elemi oktatást a népoktatással és végül az is meglepett, hogy 1540-et tették határnak.

Az évszámon kezdve, ennek kítűzése azért volt érthetetlen, mert 1540 sem a művelődéstörténetben, sem a nevelés történetében nem jelent forduló pontot. Az eddigi neveléstörténeti irodalom ismerete alapján úgy gondolta volna a távolálló, hogy ilyen kérdésben csupán a reformáció előtti állapotok rajza lehet a XVI. században a határ. Ma nem tudván egyéb magyarázatot, el kell hinnem a Budapesti Hirlapnak (1906. jún. 2), hogy az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása volt az irányadó. Nehéz azonban feltennem az Akadémiáról, hogy ezzel folytatója akarna lenni annak a hagyományos rendszernek, mely benső fejleményeket is politikai határvövektől számít s évszámhoz, meg királyhalálhoz vagy koronázáshoz köt olyasmit is, mi talán akkortáiban nyilvánult meg véletlenül, de mint fejlődő, egyéni valóság még sem engedi magát külső események szerint darabokra szaggatni. Éppen e felfogással úgy gondoltam, hogy e miatt az évszám miatt nehéz lesz a pályázónak egész művet alkotnia.

Nagyobb nehézségnek láttam ennél az elemi és népoktatás fogalmának azonosítását, holott a nevelés egyetemes történetében a kettőt egészen külön lehet megfigyelnünk. Úgy tudom, hogy ezek nálunk csak b. Eötvös József óta, sőt csupán nála jelentenek egészen egyet. Eötvös ugyanis azt hangoztatta, hogy a nemzet minden tagjának közös

alpműveltségre van szüksége, ezért akarta mindenkinek ugyanazt adni meg az elemi oktatás által. Így tehát előtte csakugyan nincs különbség: elemi oktatásban az egész nép egyformán részesül. Lehetetlennek képzeltem, hogy ezt az elvet elfogadva, bárki is megoldhassa a kérdést. Hiszen 1540 előtti időből ezt az Eötvös-féle felfogást mindmáig nem ismerjük, sőt éppen az ellenkezőjére vannak szomorú adataink. Arról a korról szólva tehát, a népoktatást és elemi oktatást nem lehet egynek tekintenünk, jóllehet azt sem mondhatjuk, hogy a kettő külön állott volna, minthogy az egyik, a népoktatás egyszerűen nem is volt, ha t. i. mai, iskolás értelmében vesszük a szót. Úgy tetszik azonban a pályakérdés éppen erre, a nép oktatására nézett s Békefi Remig pályanyertes műve valóban úgy vágja ketté a csomót, hogy egyszerűen magáévá teszi ezt a felfogást: elemi oktatást és népoktatást ezzel ő is egynek jelent ki. Békefinek ezt az eljárását elősegítette, sőt előidézte a pályakérdésnek az a harmadik különössége, hogy nem közoktatásról, hanem csak elemi oktatásról beszél. Ezzel arra indította a *kérdésre felelő pályázót*, hogy különbséget tegyen a magyarországi iskolák között fokozat tekintetében. Azt sem gondoltam, hogy valaki ezt meg tudja tenni, azért arra voltam készen, hogy főképpen e két okból: az elemi és népoktatás azonosítása, meg az elemi oktatás kiszakítása miatt vagy nem lesz pályamű, vagy pedig annak alapos kifejtésével kezdődik, hogy a kérdést a szerző miként értelmezi s miért változtatja meg. Csalódtam. Békefi megírta művét s előszavában (XXXV. l.) mindössze ezt a kijelentést találjuk a kérdés felfogására: „A pályatétel határozottan kijelölte a keretet dolgozatom részére. Az *elemi* vagy *népoktatás* történetét kívánja. A *papi* nevelést tehát teljesen kizárja. Miért is a *szerzetesi* és *székesegyházi* (káptalani) iskolák története feladatom körén kívül esett.“ Tehát teljesen alkalmazkodik a pályakérdés szavaihoz s abból azt a következtetést vonja, hogy munkája körét így meg kell szűkítenie! Hiszem, hogy Békefi eltalálta a pályakérdés célzatát, — különben nem nyerte volna el a díjat — de állítom, hogy a kép teljessége, sőt csak a helyzet tisztán látása szempontjából is rosszul tette, hogy ennek a célzatnak olyan pontosan igyekezett megfelelni.

Eljárásának okait nem mondja meg s magamtól nem tudtam azokat megtalálni. Két helyen kerestem, még pedig a kérdés útmutatása szerint. Lehet, hogy azért nem szól a szerzetes és székesegyházi iskolákról, mert ezeket a tárgyalt falusi és városi iskoláknál magasabb rendűeknek tartja, a melyek tehát *nem elemi* oktatást nyújtanak. Lehet az is, hogy azért hagyta ki, mert talán a magasabb osztályok iskoláinak tartja őket, melyek tehát nem illenek bele a *népoktatás* fogalmába. Eljárása mindkét esetben téves. Jobban tudja Békefi nálamnál, hogy a szerzetes és székesegyházi iskolák ha több ideig oktatták is növendé-

keiket s ha többet tanítottak is nekik, mint a falusiak, mégis éppen úgy az elemeken kezdték, tehát nem az elemi iskola után következtek. Így ha azért nem szól róluk, mert magasabb fokúaknak tartja őket, akkor abban téved, hogy elfelejti a magyar iskolák teljes szervezetlenségét, legalább is az egységes szervezet teljes hiányát. Eddigi tudomásunk szerint volt ugyan egy-egy határozottan magasabb fokú intézet, de téves az a hiedelem, hogy kezdetben, akár 1540 táján is, a magyar iskola különböző, határozottan szétváló tagozatokból állott. Még a Ratio Educationis után is bőven maradtak olyan iskolák, melyek az olvasás-írás elemein kezdték a tanítást és évekig ott tartva a fiukat, Mikes Kelemen és Bessenyei György a megmondható, hogy min végezték, — a nélkül, hogy tagozva lettek volna. Molnár Aladár bizonyosága szerint¹ nem tévedek nagyot, ha úgy ítélem, hogy nemcsak 1540 előtt, de azután is olyan bizonytalan volt a határ a legalsóbb iskola meg a rája következő között, mint még a XIX. század első felében is volt a gimnázium s az akadémia között. Éppen ezért nem merném azt mondani, hogy bármily rendeltetésűek voltak is azok a székesegyházi iskolák, már egyenesen kizárandók az elemi oktatás történetéből. Annyival kevésbé tenném ezt, mert hiszen ennek nehézségét maga Békefi is bizonyíthatja, a ki nem egy helyen (p. o. 373, 376.) említ gimnáziumot s nyilván maga is gondolta azt (p. o. Egerről szólva), hogy a kikerül ott, mint legalsóbb iskolai tanulókról, beszél, alighanem mégis csak papjelöltek voltak. Ezen a címen tehát nem lehetett jogosan mellőzni a székesegyházi iskolákat.

Nem gondolom, hogy azért maradtak volna ki ezek, mivel Békefi ítélete szerint nem a *nép* oktatását végezték. Akkor ugyanis azt kellene kérdeznünk, hogyan érti a szerző a nép fogalmát? Ha a jobbágyokra korlátozza, akkor azt kellene címül írnia s erősen csodálkoznám azon, hogy ez művének egyetlen sorából sem derül ki, sőt a jobbágy név talán még elő sem fordul benne. Ha azonban úgy érti, hogy a nép a (nemcsak a politikai) nemzet egésze: akkor egyenesen tagadnom kell a székesegyházi iskolák kirekesztésének jogosultságát, mert a népet így értve, ezek is a népoktatás tényezői voltak.

A pályakérdés okozta, hogy ez a mű ilyen alaptévedésekkel született s talán ez a magyarázata annak, hogy a tárgy természete helyett a kitűzött kérdésnek vetette alá magát. Különben a kérdés fogalmazása is mutatja, hogy az nem pedagógustól származik, mert akkor nem csak hogy nem zavarná össze az elemi és népoktatást, hanem még a közoktatásnál is többet: *köznevelést* írna. Békefi műve is bizonyítja ugyanis, hogy emlékeinkben s talán annak idején a valóságban is, maga az oktatás meglehetősen szűk körre szorult. A levéltári kutatás-

¹ Molnár A.: A közoktatás története Magyarországon a XVIII sz. 4 l.

nak ezt az eredményét ugyan előre tudni nem lehetett, de előre gondolható volt az, hogy a nemzetalakítás és új hitre térés korszakából kevésbé kerülnek elő oktatásról, iskolázásról, tehát a nevelés szervezéséről szóló adatok, ellenben remélni lehetett s kaptunk is több alapot arra, hogy általában ama kor neveléséről: nevelési törekvéseiről, szelleméről beszélhessünk. A történelem, kivált a művelődéstörténelem, meg más népek neveléstörténelmének ismerője — gondolom — tisztábban látja az előttem mind jobban derengő valóságot, hogy t. i. szervezett nevelésről, tehát oktatásról, iskolázásról csak akkor lehet szólnunk, mikor a nemzeti élet annyira fejlődött, hogy nem volt elég egyszerűen a szülők s később a templom mellett készülni az életre, a közös munkában való részvételre.

Ezzel kapcsolatban úgy látom, hogy nálunk is jó ideig, körülbelül éppen az itt tárgyalt korszak végéig, oly szoros egységben van a művelődés és nevelés története, hogy egészen egynek is vehető. Ha már most a köznevelésről szól a pályakérdés, e kitérőt körben az eredmény világos és értékes műveltségtörténeti tanulmány lehetett volna még újabb levéltári adatok nélkül is, pusztán az eddigi anyag felhasználásával. Éppen Békefi Remigtől, a művelődéstörténet munkása tollából, milyen becses tanulmány kerülhetett volna ki, ha a keresztyénségnek itt ki nem fejtett, fel nem dolgozott nevelő hatását, első királyaink törvényeit s minden intézményünket ebből a szempontból nézi s így egyetemes jellegű tárgyalásban ad helyet a most összehalmozott bő anyag oktatástörténeti részének. Bizonyos, hogy a munka így sokkal értékesebbé vált volna s nem is lett volna sem nehezebb, sem terjedelmesebb. Így dolgozván, tisztán alakúlna ki előttünk az elemi oktatás és a népoktatás is, már a mennyire ezekről szó lehet. Vártam is, hogy a művelődéstörténet egyetemi tanára felülemelkedik a pályakérdésnek azon a határozottan kicsinyes felfogásán, mely még mindig az oktatást teszi meg fődolognak s mellőzi azt a tényt, hogy az oktatás mindig a nevelés szándékát jelzi, sőt hogy maga az oktatás mindig csak eszköze a helyesen értett s jelentésében meg nem szűkített nevelésnek. Az oktatás történetéről is lehet szó, de ha erről külön beszélünk is, feltétlenül ott kell lennie keretül a nevelés történetének; a nevelésbe illeszkedik az oktatás, annak elvei irányítják. Minél távolibb s kevésbé felderített korszakról van szó, annál kevésbé lehet magában néznünk az oktatást, hanem abban a nagy egészben, melytől a fejlődés folyamán sajátos céljaival és önálló szervezetével később külön vált. A pedagógus is igazabb képet ad, ha művelődéstörténeti keretből domborítja ki történeti mondanivalóit; a művelődéstörténet bűvárától pedig nem is várjuk másként, csak így: neki a nevelést a szerves összefüggésben, a művelődés főmozgatójának, az iskolát a művelődés főszkö-

zének kellene tekintenie s mint ilyet vizsgálnia. Fájlalom, hogy Békefi, nyilván a kérdéshez való pontos ragaszkodás miatt, nemcsak a tárgy természetével, hanem bizonyára saját hajlandóságával is ellenkezően cselekedett.

Egész történeti irányú irodalmunkra üdvös és jelentős esemény lett volna, ha a művelődéstörténet katedrájából kimondja Békefi, hogy történetet írni nem lehet mindaddig, a míg az adatok tisztán előttünk nincsenek, ez a pályakérdés tehát megfajthetetlen, mert ama kor oktatásáról nincsen kimerítő és hiteles oklevéltárunk. Az eredmény mutatja, hogy így kellett volna tennie, hiszen nyilvánvalóan ez a véleménye. Békefi művének akadémiai bírálata, a munka megjutalmazása és kiadása mind ezt bizonyítja, mert hiszen a pályázó olyasmivel nyert babért, a mi a pályátételnek szövege szerint éppen nem lényege, bár a valóságban a munkának feltétele volt: adatgyűjtéssel és adatközléssel. A pályakérdés ugyanis *történetet* kíván, a bírálók azonban a nyertes pályaművet csak olyan alapnak nevezik, melyen *majdan, ha egy szerencsés véletlen a még hiányzó adatokat is feltárja, az összefoglaló elmélkedés megindulhat.*¹ Az Akadémia tehát olyan feladatot tűzött ki, melyet a legilletékesebb bírálók véleménye szerint csupán valami szerencsés véletlen segíthet majdan megoldásra!

Azt kívántam mindezzel megértetni, hogy Békefi Remig munkája szigorúan az ismertett akadémiai pályakérdésre adott felelet, nem pedig a tárgy természete s a kérdés mai állása szerint szabadon kialakult mű. Azonban sok újat mond s érdeklődésünkre annál inkább érdemes, mert olyan korszak népoktatásáról ad 38 íves történetet és oklevéltárat, mely korszak a népoktatással egyszerre soha sem jutott volna eszünkbe.

II.

Mondjuk egyéni felfogásnak az eddig előadottakat s ismerjük el igazságosan az ellenkező felfogás egyéni jogosultságát is. E szerint alakulnak a továbbiak. Ez a mű tehát a magyarországi népoktatás története kezdettől 1540-ig. Nem művelődéstörténet, nem is a nevelésé, hanem a *népoktatásé* akar lenni, tehát ilyenként kell megítélnünk.

A ki ismeri Vass Józsefnek az Árpád-korról írt ugyancsak akadémiai pályaművét,² kellően méltányolni tudja azt a körülményt, hogy Békefi munkájának nagyobbik fele (558-ból 347 lap) oklevéltár és tárgymutató. A magyar nevelés, sőt még inkább az oktatás története érdekében valóban az az első, hogy minél bővebb okmánytára tegyünk

¹ Akad. Értesítő 1905. 239. l.

² Vass József: Hazai és külföldi iskolázás az Árpád-korszak alatt. — Pest., 1862

szert, vagyis minél pontosabban és szélesebb körben rendszeresen gyűjtessenek a levéltárak idevágó adatai. Békefi feltétlenül érdemes munkát végzett azzal a bűvárkodással, melyet a már eddig kiadott kútfői anyagon kívül 25 levéltárra terjesztett ki. Művének értékes része az oklevéltár, melyben 153 új oklevelet közöl s 206 kiadott oklevelet állít időrendbe. Mivel ezt a részt rendkívül fontosnak kell tartanunk s mivel műve első, kisebbik, fele ezen épül, először ezt vegyük szemügyre.

Háromféle eljárást követ az oklevelek közlésében: az egész terjedelmükben oktatásról szóló, már kiadott okleveleknek csupán magyar nyelvű kivonatát adja; a más tárgyaló, már kiadottnak oktatásügyi részét szószerint közli; a teljes szövegét kapjuk végül az újaknak *az oklevél-publikációnak modern követelményei szerint*, a mint az Előszó mondja, szükségesnek látván ezt is odatenni: *Az eddig kiadatlan oklevelek művemben jelennek meg először.*

Az a kérdés: vajjon teljes-e ez az oklevéltár? Itt van-e a régebben kiadott egész anyagnak s az átvizsgált 25 levéltárnak minden olyan oklevele, a mely ama korból egyáltalában az oktatásról szól, avagy csupán azok, melyek a népoktatásra vonatkoznak? Azért kérdés ez, mert van olyan is, mely gimnáziumról szól, olyan is, mely *iskolások*at említ, a kik Békefi 37. lapja szerint már nem jártak iskolába, hanem valamely egyháznál voltak alkalmazva a plébános segítségére. Sok oklevélben pusztán egy-egy tanító neve az oktatástörténeti adat, miből nem lehet megtudnunk, hogy milyen iskola tanítójáról van szó. Azt kell hinnem, hogy ez oklevelek összeválogatásában a népoktatás története nem volt irányadó, mert több oklevél magántanításra (724., 125.), némelyik (20.) a király volt nevelőjére vonatkozik. Azután ez az okmánytár 1592-ig terjed, de 1540 után csak 24 oklevelet ad: lehetséges-e ezt a tényt annak tulajdonítanunk, hogy a már kiadott egész anyagban s az átvizsgált 25 levéltárban összesen ennyi adat van a népoktatás történetére éppen abból a korszakból, melyben eddigi tudomásunk szerint a népoktatásért annyi történt?¹ Vagy csak azt jelenti ezek közlése, hogy ezek a közlőnek éppen a keze ügyébe estek? Ezek a kérdések bizonytalanná teszik az oklevéltár értékét annál inkább, mert a 359 oklevél rengeteg érdekes és nyilván becses adatot nyújt a magyar művelődéstörténethez, de csak egy-egy szóval járúl ama különleges célhoz, melyet ebben az oktatástörténeti műben szolgálnia kellene. Bizonyára azt érti Békefi az oklevél-közlés modern követelményein, hogy *teljesen* közli az oklevelet a lelőhely, stb. pontos megjelölésével. Mégis kételkedem azon, hogy e követelmények magukba foglalják teljes négy oldalon közlését p. o. a trencséniek vámmentes-ségéről szóló okiratnak csak azért, mert Péter Fia János trencsényi iskola-

¹ L. Molnár A. i. m. 4. l.

mester íratta azt át 1437-ben a garam-szentbenedeki konvent előtt (255—9 ll.). Hiszen megtalálta a szerző több város számadáskönyvét is, mégis megérte azzal, hogy csupán oktatásügyi soraikat közölte az okmányok között! Ha ugyanezt teszi a többi okiratnál is, a nagy okmánytár aligha volna felénél nagyobb.

Az okmánytárra tehát az a megjegyzésem, hogy nem oktatástörténeti, hanem művelődéstörténeti értékű inkább. Elvégre erre is igen nagy szükség van, de nem szolgáljuk így a fogalmak tisztázását, sőt nagy csalódást okozunk azoknak, akik a 347 oldalban az oktatástörténeti adatok tárházát reménylik. Azonbannem akarok igazságtalan lenni: Békefi nem adhat többet, csak a mennyit talált. De nem is szabad többnek a látszatát kelteni. Az összes oklevelek közül megjegyeztem 80-at (ebből 31 új), a melyek csak azért foglalnak itt helyet, mivel bennök egy-egy tanító neve fordul elő, legtöbbször csak a keresztnév, gyakran az sem, csak épen a *tanító* szó. 17 oklevélben (5 újban) egy-egy tanuló nevét kapjuk csupán. Ha olyan *helyet* ismerünk meg ezekből, a hol eddigi adataink iskoláról nem tudnak, akkor az új adat értékes, de alig hiszem, hogy annak tekinthessük egyebek között p. o. a 305. oklevelet, melyben „Cugelbrech Mihály Melczer Andrást vejének nevezi“, ámbár Melczer kassai bíró azelőtt tanító volt is. Igaz ugyan, hogy ez az oklevél is értékes adatot ad a magyar oktatás történetéhez, ha ennek keltét (1535) egybevetjük a 236. oklevéllel, melyben ugyanezt a férfiút 1517-ben arra intik, hogy hagyja abba a tanítást, melybe már beleöregedett. Sok egyéb adattal együtt ez arra enged következtetni, hogy a tanítással inkább csak fiatal emberek foglalkoztak, a tanítói állás csak átmenet volt papi, jegyzői, bírói, stb. állásra, sőt hogy a ki több évig tanított, azt jóformán alkalmatlannak is tartották erre a hivatalra. Békefi azonban ezt az eredményt nem állapítja meg, valamint azt sem, hogy sok adata némi világot derít arra a kérdésre is, hogy vajjon a tanítással bajlódók milyen viszonyok között éltek. Legtöbb adata különben is a tanító fizetésére van, mert főforrása a különböző számadáskönyvek, azonban ebben az egy tekintetben sem sikerül feldolgozott összefoglalást adnia, jöllehet megkísérli. (31—33. l.)

Jó volna, ha az oklevél évszáma mellett nemcsak a kelet helye állana (a mi nem is mindig ismeretes), hanem ama város neve is, melynek iskolájáról vagy tanítójáról szól.

Egyébként a legteljesebb elismeréssel kell megjegyeznünk, hogy ezek az oklevelek sok iskolát ismertetnek meg, legalább névleg, több olyan irányban is felkeltik az érdeklődést a tárgyalt korszakra nézve, a milyen irányba eddig nem fordult a tekintetünk s ezért, ha a közlés módját nem lehet is egészen jóvá hagynunk s ha az adatok nem egészen egyneműek is, valóban igaza van az Előszónak, az okmánytárral

a szerző csakugyan nagy szolgálatot tett (XXXVI. l.). Lehetővé tette ugyanis, hogy magát az itt egybegyűjtött anyagot valaki majd feldolgozza, a magyar neveléstörténet eddigi — kicsiny — irodalmával egybevesse s kritikai módon megírva ama kor magyar népoktatásának történetét, elkészítse ezzel a magyar neveléstörténet egyik fejezetét.

Ezen a ponton eszembe jut az akadémiai birálat már idézett részlete s ezzel szemben nagyon kiemelni valónak tartom, hogy Békefi Remig kutatásai és oklevéltára után nem kell többé semmi véletlenre várnunk, hanem már most elvégezheti a magáét az az összefoglaló elmélkedés, a mely a történetíráshoz csakugyan feltétlenül szükséges. Békefi ugyanis bizonyára nemcsak az oklevél-közlést, hanem a megelőző kutatást is modernül, vagyis az eddigi módtól eltérően, azaz pontosan végezte. Tehát az egész eddigi adat-tömegből s mind a 25 megnevezett levéltárból kiszedett mindent, a mi erre a tárgyra vonatkozik. Azokból tehát nincs többé mit várnunk. Ha a Magyar Tudományos Akadémia birálóinak nem volt semmi észrevételök arra, hogy ez a történet csak a felsorolt levéltárakból vette adatait, ha tehát a megtörtént adatgyűjtést teljesnek és kimerítőnek elfogadták, ha a még ismeretlen szerző munkáját „ritka lelkiismeretességgel, pontossággal“ készültnek mondták, a mit aztán a szerző neve is igazolt: akkor ha fájjaljuk is az adatok fogyatékoságát, mégis azt az álláspontot kell elfoglalnunk, hogy ebben az okmánytárban együtt van mindaz, mit a magyar népoktatás történetére vonatkozóan levéltáraink megőriztek. S ekkor aztán nem érthetem, miért kelljen tovább várnunk azzal, hogy feldolgozzák vagy feldolgoztassák azt, a mi itt van. Nem értem t. i. a szerző álláspontjáról, melyet hallgatólag a bírálók is elfogadtak s a mely szerint a szerzetes- és székesegyházi iskolák nem tartoznak ide. Nézeitem szerint ezek oklevéltárára még szükség volna e munkához.

Nem én mondom, hanem birálatok idézett szavaival magok az akadémiai bírálók mondták ki, hogy ennek a nagy munkának az első fele nem feldolgozás. E szó ugyanis — akadémiai kiadványról s koszorús műről van szó! — nem jelentheti azt, a mit itt látunk: az adatok külső csoportosítását, az oklevelek latin vagy német szövegének magyarul ismétlését, hanem egyes-egyedül tudományos feldolgozást jelenthet, ebben az esetben tehát a nyert új adatoknak, a felhasznált régieknek *történeti alakítását*, azaz kritikai egybeöntését mindama segédeszközök: irodalmi előzmények felhasználásával, melyek nélkül véleményeket tisztaítani, igazságokat kideríteni, tudományt fejleszteni nem lehet! Ismétlem, mert úgy vélekedem: Békefi nagy munkát végzett, új adatgyűjtése elismerésre, sőt a jutalomra is méltó, munkája első felében azonban nem találhatók azok a kellékek, melyek ezt az oktatástörténeti, tehát neveléstudományi művet igazán olyannak mutatnák, a milyennek az

Előszó mondja, t. i. „a tudományos módszer követelményei szerint“ készült „szigoruan tudományos mű“-nek. Pillanatra sem kételkedhetünk persze abban, hogy a szerző ilyet „akart írni.“ (Előszó.)

Nem tűnhetik fel egyéni vélemény erőszakolásának, sem kicsinyes gáncsoskodásnak, ha azt állítom, hogy az oklevéltár elkészítése után, avagy csak egyszerű végigolvasása nyomán önként kialakuló tárgyi csoportokba kellett volna osztania az anyagot, a felmerülő kérdésekre kellett volna feleletet adnia az írónak, hogy így munkája valóban történet lehessen s így lehetően tisztáznia kellett volna az irodalom eddigi vitás anyagát is. Békefi művében megtalálunk minden adatot háromszor: 1. a tartalomjegyzékben, ahol az oklevéltár minden darabjának magyar foglalatja megvan (26 lapon), 2. az I. rész valamelyik fejezetében, 3. az illető oklevélben; természetesen mindenütt más okból. Némely adat sorsa még kedvezőbb: példának okáért magában az első részben háromszor (32, 35, 115) van szó Temesvári Miklós váradi kanonok két öcscséről; két helyen (32, 115 l.) ismétli, hogy a kanonok 2 frtot fizetett érték az iskolamesternek, két helyen azt is (35, 115 l.), hogy Paizsgyártó Péternél laktak Kassán s 28 frtért kaptak ellátást egész évre. Mikor harmadszor (115) kerülnek elő a fiúk, megtudjuk róluk ezenkívül azt is, hogy az iskolázás ideje alatt megrühesedtek, ezért haza vitte őket a kanonok, a gazdájuk lefoglalta a fehéreneműjüket, a városi tanácshoz fordultak panaszszal, stb. Mindez igen érdekes esemény, sőt minden részletéből határozottan lehetne egyet-mást következtetni is, de Békefi nem következtet semmit, hanem egyszerűen közli olyan bőven, a hogyan találta és azért, mert megtalálta. A bíráló már most hogyan ereszkedik bele itt annak kimutatásába, hogy a váradi kanonok öcsceinek Kassán tanulása, a vitás kérdésben a városi tanácsnak bírójul hívása és ez ügy más vonásai mire mutatnak? Nem lenne az ilyen pótlásoknak se vége, se hossza. Azért csupán annyit mondok, hogy ilyen nyers, tehát cseppet sem földolgozott állapotban van ebben a műben az a rész, a mit a szerző az Előszóban feldolgozásnak nevez. Ezt a nevet csupán két fejezet kívánhatja meg: a III., a Népoktatás a falusi iskolában és a IV. a Városi iskolázás. Az egyik 6 oldal, a másik 24. Ezekre sem lehet azonban többet mondani, minthogy bennük van az oklevéltárnak minden használható adata, de csak épen az adata. Tudom jól, hogy semmiből nem lehet teremteni, de itt a semminél már mégis csak több van az író előtt s ha nem lehet egyéb eredményre jutnia, megérnök azzal is, ha kétségeket, lehetőségeket vetne föl, kérdéseket hegyezne ki, tehát gondolkozásra is indítana, meg ama bizonyos szerencsés véletlennek is nyitva hagyná az utat, hogy oldja meg a kérdéseket, ha tudja. Itt mindez nem történik.

Sem a pályakérdés, sem a tárgy nem követeli, hogy a munka épen a keresztyénség felvételével kezdődjék s ezért hiánynak érzem, hogy a szerző, a historikus, egyetlen hangot sem szól arról: vajjon tudhatunk-e valamit őseink 1000 előtti állapotáról e tekintetben, vajjon ha a keresztyénség a vallás tanítása révén megindította a nép oktatását, nem lehetne-e az ősi magyar vallás papjaiban, a nép bölcseiben a keresztyén papok elődeit látnunk? Akár mi is az eredmény, mégis csak ott kellett volna kezdeni a dolgot, a honnan nézve csakugyan a történetet, tehát a fejlődés rajzát nyerhettük volna.¹ A keresztyénséggel jelenik meg Magyarországon az iskola, de nem a keresztyénség találta fel az oktatást, annál kevésbé a nevelést. Nagyon tanulságos lett volna e műben a magyar iskola kialakulásának a történetét látnunk, a mit meg is akart adni az I. fejezet: „A keresztyénség és a népoktatás.“ Azonban igen is könnyen igazítja el a dolgot s nagy általánosságban. Különbben sem a népiskolák története volt a cél, hanem a népoktatás és a magántanulásról szóló fejezet mutatja, hogy az iskola akkor sem volt az oktatás útján történő művelődés egyetlen eszköze.

A magyar oktatás fejlődését azonban nem mutatja be ez a mű 1000-tól kezdve sem. Oklevéltanulmányai alapján bizonyára meg tud határozni a szerző olyan időpontokat, melyek egy vagy más tekintetben pihenőkül szolgálhatnak s így némi tagolás talán lehetséges lett volna. Így p. o. az iskolák létezése szempontjából érdemes lett volna ezen az 540 éven belül korokat vennie fel, ha másként itt nem lehet, hát századonként, hogy tudjuk, melyik századból hány iskolát ismerünk s hol voltak azok. Akkor például tanulságosan lehetne megállapítanunk azt, a mihez a szerző eljárása miatt most külön tanulmány kell: milyen módon terjedtek az országban az iskolák az idő folyamán, hol volt előbb, hol később iskola; úgy aztán a történelemből még arra is rájuthatnánk: mi az oka, hogy itt hamarabb, ott később jelenik meg a szervezett oktatás eszköze. Békefi azonban betürendben sorakoztja az V. fejezetben a falusi, a VI. fejezetben a városi iskolákat, pedig nem azok lajstroma a fő, mert azt a tárgymutatóban is megtaláljuk, hanem a magyarországi népoktatás fejlődése.

III.

Mivel a bírálat ma már sem a munka milyenségén, sem annak sorsán nem változtathat, mert nem is ezeknek az utólagos bírálatoknak feladata *minden* hibának, hiánynak feltüntetése — céltalannak látom s

¹ Egy kicsiny német műre hivatkozom: *Knabe*, *Gesch. d. deutschen Schulwesens* (1905) így kezdi *Die Anfänge des deutschen Schulwesens* cz. fejezetét: „Im deutschen Altertum ist uns nichts von einem besonderen Schulwesen bekannt, wenigstens nichts von einer Volksschule.“ (2. l.)

haszonnélkülinek is, hogy apróra előadjam mindazokat az észrevételeket, melyeket e mű I. részének olvasása közben tettem. Nem foglalkozom tehát a mű nyelvvel, a két első fejezet némely különösségével; nem veszem sorra azokat a lapokat, melyek feldolgozás címén, oda nem való, semmit mondó adatot közölnek egyszerűen újra az oklevélből; nincs miért aprólékosan kimutatnom, mennyire összefűzés nélkül következnek ott mindenféle történetek egymás után csak azért, mert egy-egy név tanítót vagy tanulót ismertet meg velünk; azt sem tárgyalom, hogy a bérváláshoz a felnőtteknek éhomra járulása (15.), az iskola kisározása s aajtájának lakattal ellátása (49.), vagy a vág-besztercei mézárások szabályzata (169.) stb. az oktatás történetébe nem tartozik. Kiemelve e helyett még néhány tárgyi tekintetben fontos mozzanatot, a fejezetek sorrendjében.

II. fej. Nem lehet oktatásnak tekintenünk azokat a kioktatásokat, melyeket a zsinatok előírtak (13—20.); ezeknek igazán semmi közük ahhoz, a mi az oktatás fogalma.

III. fej. Jóllehet kizárja a szerzetesek iskoláit, e fejezetet mégis ezekkel kezdi. E fejezetben több merész következtetés van: (23.) egy adatból megállapítja, hogy „a székelyeknél a plebániai székhelyeken iskola is volt“, jóllehet az oklevélből ez nem olyan világos; 26 helység felsorolása „elegendő neki ama tény megállapítására, hogy a XIV. és XV. században a falusi plebániai székhelyeken országsterve volt iskola“ s ezt „tévedés nélkül“ mondja (24.). Sőt ebből a tényből visszafüggő következtetést az Árpádok korára „joggal“: „Mert a városi iskolák megalakulása előtt a lelkipásztorkodó papság, a káptalani iskolákon kívül, egyedül a falusi iskolában szerezhette meg ismereteit. S így ekkor a falusi iskolára nagyobb szükség volt, mint a városok létrejövése után. Helyes tehát a következtetés, hogy a plebániai székhelyeken — természetesen nem mindegyiken — már az Árpádok korában is volt iskola.“ (24.) Talán elég volna feltennünk, hogy lehetett?!

IV. fej. Az iskolamester jövedelmére nézve nem elég annyit mondani, hogy „a szülőktől is volt jövedelme“ (32), mert az itt közölt oklevelekből is határozottan személyi viszony derül ki fizetés dolgában tanító és tanítvány között. Tudjuk, fenmaradt ez igen-igen sokáig, legalább is az itt tárgyalt iskolák utódaiban, t. i. a felekezeti iskolákban. Éppen ezért a város hivatalos hozzájárulását csak pótléknak, vagy alapfizetésnek gondolom a legtöbb helyen; a fő a szülőktől származó javadalom. Ugyanezért lett volna érdemes a tanítói rend fejlődésének ezt a vonását kellően kidomborítani.

Arra is van adat bőven Békefinél, hogy milyen volt a tanító szerepe a közéletben; ennek lehető kifejtése világot vetne arra, hogy a nevelésnek a tanító személye s állása tekintélyében milyen támasza lehetett.

A tanítók egy évre fogadását nem okolja meg, pedig a már említett átmenetiségben ott a magyarázat s értékes adat ez a magyar viszonyok állandóságához annak szemében, aki tud a XIX. század első fele magyar papjainak, jogászainak rektorkodásáról, meg a papmarasztás szokásáról. Az átmenetiség miatt aztán nincs is miért megdicséernünk a XV. századot azért (34.), hogy segédtanítóul baccalaureust alkalmazott.

Nagyon zavaró a könyvben a *scholaris* = tényleges tanuló, meg a *scholares* = iskolás, már iskolába nem járó, megkülönböztetése, jobban mondva összezavarása. Egy helyen ugyanis (37.) ott van a különbségtétel, de csak állítás és nem bizonyítás alakjában. Azután mégis számtalan helyen, sőt folytonosan szó van ezekről az *iskolások*ról, kik pedig a szerző szerint nem tanulók s így ide nem tartoznak! Jóformán soha sem tudjuk, miről van hát szó: sokszor a 38. lap jellemzése szerint iskolást gondolunk, tehát nem tanulót, de mert itt szó van róla, mégis népoktatásban részesülőt kell értenünk. Így p. o. 82., 101., 115., 174. stb. Feltétlenül szükséges lett volna a jelzett különbséget következetesen és világosan érvényesíteni. Még az is megesik, hogy a XII. oklevél *scholaris* szavát, egyik helyen külön kiemelve, *iskolamester*nek értelmezi (37.), másutt meg *iskolás*nak fordítja (218.)

A tantárgyakról szólva (40.), sem azt nem tudjuk meg, melyik időre vonatkozik, sem hogy honnan veszi az adatot. A számolás tanítását abból következteti, hogy Bártfán, Kassán, Késmárkon táblát vettek az iskolába. Hátha csak írtak erre?

Öt lapos mutatványt ad Heyden Sebald *Formulae Puerilium Colloquiorum*ából, melyet Dézsi Lajos 1897-ben már kiadott. Mivel egy szót sem tesz hozzá Békefi, nem tudom, miért közölte?

Lehetetlennek tartom, hogy e legfőbb tekintélyként megjelenő műben a zsidó iskolák ügye úgy intéztessék el, a hogyan Békefi teszi (50): felemlíti, hogy „A városokban zsidó iskolával is találkozunk“ s utána veti: „Ezen helyeken azonban — mint Kohn vitatja — nem egyszerű iskolákról, hanem zsinagógáról van szó.“ Már most volt-e hát zsidó iskola? Kohn szava nagyon hihető s adat arra, hogy a templom minden vallásnál azonos szerepü.

VI. fej. Valóban sok becses adat van itt. Ha a tanítók személyét megfigyeljük, találunk Eperjesen olyat, ki azelőtt Brassóban szolgált (92., 104). Ha meg lehetne valahogyan állapítani a tanítók vándorlását, becses adathoz jutnánk az ország különböző vidékeinek művelődési történetében.

Sokat foglalkozik Békefi *Stöckel* Lénárddal. Igen jól teszi, de mivel *Klein* már közölte *Stöckel* iskolai törvényét, ebben a műben kivonatos közlés helyett bírálatos ismertetést vártunk. Tudva azt, hogy *Stöckel* több rendelkezéséhez a legújabb időig, sőt máig van a református

kollegiumokban hasonlóság, nagyon kívántuk hallani ezek megítélését éppen ama kor szempontjából, szeretnők látni Melanchtonnal való egybefüggését s ebben is azt a rendkívüli hatást, melyet az újabb szellem hazánkban is megkezdett a tárgyalt korszak vége felé. Az egész munka olvasása közben mindig erősebben vágyik az ember, hogy éppen a szerző ajkáról összefüggő jellemzést halljon e hosszú korszaknak legalább arról a részéről, melyből vannak erre adatai; várjuk ama nevelési elvek összefoglalását, melyeket némelyik okleveléből, Teutsch közléseiből, meg Stöckel törvényéből s leveleiből megismert, szóval szeretnénk egyetlen pillanatra legalább meglátni azt a magot, melyet a sok hámozás után mégis csak bizonyára megkapott a szerző — de nem, semmi ilyest nem találunk. A sok kályha és gerenda, adósság és verekedés, örökül hagyott csikók és szőlőskertek, vagyis a töredékes adatok olyan vastag burokkal fedik itt a magyar oktatás történetét, hogy azon a vastagságon semmi világosság át nem hatol!

Éppen azért tegyünk is immár pontot. Csak két körülményt kell végül határozottan kiemelni: 1. e könyvben semmiképpen nem látjuk a *magyarság* oktatásának történetét s 2. a miről szól, az *nem is népoktatás*.

Igen szembeötlő eredménye ugyanis e könyv tanulmányozásának az a nem új, de Békefinél ki nem emelt valóság, hogy az országnak magyarok lakta vidékéről alig van oktatástörténeti adatunk. Kétségtelenül magyar vidékről, Zemplénből, Baranyából, Szabolcsból akad egy-egy adat a XV. század végéről, de az adatok nagy része a XVI. század elejéről való s bizony nem magyar iskoláról szól. 54 falusi iskolát sorol fel Békefi, ebből 27-ről Teutschtól s az Urkundenbuchból, szóval az erdélyi szászoktól vette az adatot. Az 54 iskolából esik 10 Brassó, 8 N.-Küküllő, 5 Kis-Küküllő. 4 Abaúj-Torna, 2—2 Szeben, Alsó-Fehér, Kolozs, Zemplén, Liptó, 1—1 Hunyad, Csik, Sáros, Bihar, Szabolcs, Tordaaranyos, Bereg, Gömör, Bars, Baranya, Maros-Torda, Arad, Trencsén és Zólyom megyére. A városi iskolák száma 84. Ezek közül 44 bizonyosan német iskola volt, esetleg több is. Évek szerint kellene rendezni az iskolákat s az idővel kapcsolatban szemlélve a területi eloszlást, fontos eredményekhez jutnánk, kivált ha legalább nagyjából az iskolák keletkezése s elmulása idejét is megállapíthatnók. Ha nehezünkre esik is, ki kell azért mondani, hogy eddigi ismereteink — értem Békefi adatait — főképpen a nem-magyar vidékekre vonatkoznak. Ebből természetesen nem következtethetjük azt, hogy iskolák e részeken nem is voltak, de szükséges e tényt éppen a fejlődés megismerése kedvéért feljegyeznünk, mert a következő idők adatai e tényen ugyancsak változtatnak. Rámutattam, hogy nehéz egyszerűen elfogadnunk Békefinek a plebániái iskolákra vonatkozó állítását; azt meg tudjuk, hogy a városok, velük tehát a városi iskolák is, valóban az ország belsejében fejlődtek

ki legkésőbbben; azt is tudjuk, hogy a magyar vidékek sorsa milyen hátrányosan különbözött a többiekétől — mindezek alapján nem is igen csodálkozhatunk azon, hogy Békefi munkája az oktatás történetében e vidékeket alig juttathatja némi kis helyhez. Más kérdés aztán, hogy a magyarországi népoktatás történetét írva, miért nem magyarázza meg a szerző ezt a jelenséget nemzetünk történetével. A történelmi igazság megállapítása mindig szükséges, magyarázatát pedig legalább is meg kell kísérelni. Ha ez itt megtörténik, még pedig a magyar művelődéstörténet egyetemes nézőpontjából és bizonyítékaival, akkor nincs oka senkinek ezen eltűnődnie vagy esetleg kárörömmel ujjongania. Azért is szükséges volna ez, mert úgy tudjuk aztán kellően méltányolni azt a szellemi áramlatot, mely a magyar iskolázást újonnan megteremtette.

Valaki csak örömmel indult azon, hogy 1540 előtről 38 ívre terjedő oklevéltárát és történetét lehet összeállítani a magyarországi népoktatásnak, kérem, fusson végig gondolatban az egész munka anyagán s keresse a *népet!* Nem fogja megtalálni. Még csak törekvést sem látnak annak a tisztázására, hogy az a felfogás,¹ mely a szerzetes és székesegyházi iskolákat a magasabb rendűek tanintézeteként nevezi, helyes-e, vajjon volt-e különbség a falusi és székesegyházi iskolák között a növendékek társadalmi viszonyai tekintetében? Azzal ugyanis, hogy (ellentétben a többivel?) ezek a *papi nevelést* szolgálták (Előszó), nincs elintézve a dolog, hiszen azt sem tudjuk, mit ért ezen a szerző: pappá nevelést-e, vagy papok által történő nevelést? Úgy oda vetve egyik sem állhat meg, mert nem csupán azokból mentek a magyarok papi pályára (l. Békefi műve 49. lapját) s nem is csupán azokban tanítottak papok, a mi e műnek egyik kétségtelenül megállapítható tanulsága. Tehát ezzel a különbségtétellel még nincs bebizonyítva, hogy ez a 38 ív a *nép*, tehát az egész lakosság oktatására nyújt adatokat! Sőt mindenképen azt a meggyőződést erősíti meg e könyv figyelmes tanulmányozása, hogy a *czím téves*: itt nem a nép, hanem csupán egy rész, t. i. a magasabb osztályok iskoláit látjuk, úgy hogy nem is csodálkozunk az udvari és magánoktatás (itt sem nevelés!) ide vonásán, mert az a többihez csakugyan odaillesik.

Érzi ezt a szerző is, mert ime a 22. lapon *öt sorban* az igazán népoktatással is foglalkozik, így: „A nép gyermekeit leginkább a falusi iskola fogadta be. Tubero úgy tudja, hogy Magyarországon a legtöbb ember a mezőről kerül az iskolába. Érdekes a külföldi írónak ezen megjegyzése, mert kiderül belőle, hogy a falusi nép gyermekeit küldte iskolába.“ Erre az a felelet, hogy Tubero (CCCXLVI. sz. okl.) csak a XVI. század első feléről, Bakócz Tamás iskolázásáról szól, szava tehát

¹ Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. 4. l.

nem egyetemes bizonyíték még akkor sem, ha értesülését feltétlenül hitelesnek vesszük. Azután megvallom, azt sem tudom, hogy az *ex rure ad ludum litterarium profectus* csak úgy érthető-e, a mint Békefi magyarázza, hogy t. i. az illető parasztgyerek volt? Fogadjuk el Tubero szavát feltétlenül hitelesnek s Békefi értelmezését helyesnek — akkor sem bizonyítja ez a népoktatás létezését. Azt bizonyítja csupán, hogy *meg volt a pór-népben a tanulás vágya*. Ezt kiemelnünk nagyon fontos, mert 400 évvel ezelőtről bizonyítja a magyarságnak szellemi szükségletek iránt fogékony voltát még abból az elnyomott rétegből is, a melyre Széchenyi szellemének segítségével a XIX. században felvirradt végre a szellemi szabadság napja s mely az idő fordultával most más alakban, erősebben, sőt erőszakosan döngeti emelkedésének valóságos és vélt akadályait. Helyes volt tehát erre rámutatnia szerzőnek, de éppen feltett célja érdekében ki kellett volna fejtenie s meg kellett volna tudományosan magyaráznia, hogy miért nem teljesülhetett a népnek ez a kívánsága az akkori viszonyok szerint?! Jól esik látnunk Békefi igyekezetét annak kimutatására, hogy az egyház, a római katolikus, mindent megtett a népoktatásért, a mit tennie lehetett, de meg kell engednie azt az észrevételt, hogy ilyen új igazságnak a bizonyítása nem eshetik meg az ellenkezőt tanúsító adatokkal való foglalkozás nélkül. Ezért is jó lett volna elővennie az eddigi irodalmat s megerősítenie az igaz adatokat, megczáfolnia a hamisakat, megértetnie a rosszul magyarázottakat, szóval felderítenie az igazságot. Mert íme, mit kell most mondanunk ezzel a 38 éves művel szemben, a mely már pusztá létezésével is azt akarja bizonyítani, hogy 1540 előtt, tehát a reformáció nélkül, általános volt a népoktatás? Azt kell mondanunk, hogy van ennek a műnek egy oklevele 1533-ból, a CCXCIX., a mely a népoktatás mivoltára enged következtetnünk, de a melyet a szerző a feldolgozásban nem említ; van Vass József idézett művében (57—58. l.) két adat, melyet Békefi szintén nem említ, tehát meg sem czáfol. Ez a három adat így szól:

1. „Oktatásban a pórfiú is részesülhete mind a káptalani, mind a monostori iskolákban, ha földesurától erre felszabadított; mert a pór-osztályt a kor önző nézetei ez ideált szolgálásban tarták, míg magát meg nem váltván, szabadon nem bocsátatott. Innét a világi urak folytonosan követelték az egyháztól, hogy jobbágyaikból, vagyis szolgáljaikból, földesúri engedély nélkül, újoncztagjait ne szedje. Azért volt kénytelen Lőrincz érsek zsinata is **1114-ben** határozni: Valaki idegen szolgát vagy olyat, ki urának akaratán kívül a szolgálat alól el nem vonható, vagy bárkit a köznépéből (quemcunque de civili populo) tudományokra oktat, vagy a papságba felvesz, urának tudta s megegyezése nélkül, azt váltsa meg s azon fölül 50 pensát fizessen birságul,“ (Vass J. i. m. 57.; Synod. Strigon. prior. cap. LXV. Endlichernél.)

2. „A szellemképzést erősen akadályozó vagy azt érezhetőleg megszübbasztó határozatra akadunk még a Budán 1279-ben tartott egyházi zsinatnak következő rendeleteiben: Előleges megintés után zárassanak ki az egyházból mindazon barátok és szerzetesek, a kik kolostoraikat elhagyva, főnökeik engedélye nélkül iskolába járni vagy a nyelvtanon, hittudományon s gondolkodástanon kívül mást tanulni merészelnék.“ (Vass J. i. m. 58.; Constit. Synod. Budens. Endlichernél cap. LXVI.)¹

3. „Gyula 1533. A Salvatorianus Ferenczesek gyulai közgyűlésökön megtöltják, hogy a harmadik rendhez tartozó nővérek írni tanuljanak, vagy valamely férfit vagy nőt az írásra megtanítsanak.“ (Békefi 444. l.)

Sajnálnunk kell a történelmi igazság érdekében, hogy Békefi nem számolt az eddigi irodalomban nyilvánult nézetekkel, eme beszédes adatokkal, hanem a helyett így intézi el minden történelmi tárgyalás és bizonyítás nélkül a reformáció oktatástörténeti jelentőségét (211. l.): „A reformáció oktatástörténeti szempontból nevezetes jelenség, habár a népoktatást nem ő találta is fel, mert az már századokkal előbb meg volt mind a falusi, mind a városi iskolákban. Az is bizonyos, hogy fellépésekor a régi iskola nyugalmát és munkáját megzavarta s helyébe másikat nem mindjárt és nem is mindig tudott állítani.“ Úgy tetszik, e sorokban fejezte ki Békefi tanulmányainak végső eredményét. Műve azonban ezt a véleményt nem igazolja. A reformáció egyetlen híve sem vitatta soha, hogy a népoktatást ők találták volna ki, hiszen éppen azzal a gondolattal folyt az egész hitújítás, hogy a keresztyénség eredeti értelméhez térnek vissza, annak a parancsait teljesítik. Oktatástörténeti, sőt neveléstörténeti szempontból is azért nevezetes a reformáció, mert újra megszünteti a magyarság között szellemiekben azokat a különbségeket, melyek nem a keresztyénség felvételekor, hanem az azt követő századokban kifejlődtek! Az az igazság, a mit Békefi így mond: „Luthernek azon elve, hogy a szentírást mindenki maga magyarázhatja, a népoktatás körének kiszélesbítését eredményezte“ (211.) S az jellemzi az új szellemet, a mit szintén Békefi mond műve utolsó előtti bekezdésében, hogy a reformátorok „iskoláikban az olvasás megtanítására különös gondot fordítottak.“ Nem fejt ki a szerző seholy, hogy mily elvek magyarázzák meg az addig ezzel ellentétes viszonyokat, melyeket ime, ezekkel a szavakkal maga is elismért.

Mellőzve már minden egyebet, ismétlem Békefi adatgyűjtő buzgalméért az azt megillető teljes elismerést és azon való sajnálkozást, hogy e gyönyörűen kiállított mű nem tudhat a magyar népoktatás fejlődésére új világgosságot árasztani!

Imre Sándor.

¹ Kiss Á. i. m. 4. l. idézi Kerékgyártó Á. nyomán (A műveltség fejlődése Magyarországon. 508. l.) II. Endre 1222.-iki rendeletét: „Azt királyi tekintélyünknel fogva szoroson parancsoljuk, hogy valamely főpap senkit se avasson udvarnokaink, várnepeink vagy bármiféle szolgaság igája alatt levők közül klerikussá“.